

การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำสอนเรื่อง “ไฟ” ในพุทธศาสนาเถรวาท*

ANALYTICAL STUDY OF THE TEACHINGS OF "FIRE" IN THERAVADA BUDDHISM

พระครูอนุกุลวรกิจ (สุดใจ ปภสฺสโร)

Phrakru Anugulworakit (Sudjai Papassaro)

โรงเรียนวัดพระธาตุวิทยา

Wat Phrathat Witthaya School, Thailand.

E-mail: sudjai_cha1707@hotmail.co.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องไฟในพระไตรปิฎก และเพื่อศึกษาคำสอนเรื่องไฟในพระไตรปิฎก การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยการศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำเสนอเป็นรายงานการวิจัยด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการศึกษาแนวคิดเรื่องไฟในพระไตรปิฎก พบว่า ไฟในพระไตรปิฎกมี 2 ประเภท คือ 1) ไฟภายใน ได้แก่ เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ เป็นสภาวะธาตุที่มีอยู่ในร่างกายมนุษย์และสัตว์ ทำให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ มีหน้าที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น ทำให้ร่างกายทรุดโทรม ทำให้ร่างกายกระวนกระวาย และทำอาหารให้ย่อย ธาตุไฟมีลักษณะร้อนและเย็น นอกจากนี้ ไฟยังใช้ในความหมายทำให้จิตใจเร่าร้อนเรียกว่า ไฟกิเลส คือ ไฟคือ ราคะ โทสะ และโมหะ 2) ไฟภายนอก ได้แก่ ไฟที่ให้แสงสว่าง ให้ความร้อน ความอบอุ่น และเผาผลาญ โดยมีเชื้อตามวัสดุทำให้เกิดไฟ ผลการศึกษาคำสอนเรื่องไฟในพระไตรปิฎก พบว่า มีคำสอนเกี่ยวกับไฟในหลาย ๆ กรณี ได้แก่ คำสอนเรื่องไฟเปรียบกับความชั่วที่จำต้องละเว้นและทำลายให้หมดสิ้น ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ คำสอนเรื่องไฟที่ควรบำรุง ได้แก่ มารดาบิดา สมณพราหมณ์ บุตร ภริยา ทาส และคนรับใช้ คำสอนเรื่องไฟที่ควรจุดควรดับ ควรระวังตามสมควร ได้แก่ ไฟที่จุดเพื่อหุงต้มและเพื่อการอื่น ๆ คำสอนเรื่องไฟใช้เป็นสื่อในการสอน ได้แก่ การยกอุทาหรณ์เกี่ยวกับไฟขึ้นมาประกอบการสอน ตลอดจนการซ่อนความหมายของไฟไว้ในคำสอนนั้น ๆ คำสอนเรื่องไฟในเชิงอุปมาอุปไมย ได้แก่ การยกไฟขึ้นมาเปรียบเทียบกับข้อความนั้น ๆ เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น

คำสำคัญ: คำสอน, ไฟ, พระไตรปิฎก

*Received: 26 September 2020 ; Revised: 18 October 2020; Accepted: 23 December 2020

Abstract

This research aims to study the concept of fire in the Tipitaka and to study the teachings of fire in the Tipitaka. This research was a documentary research, by studying from the Tipitaka, commentary, textbook and related research. It was presented as a research report using a descriptive analysis method.

The results of the study of the concept of fire in the Tipitaka showed that there are 2 types of fire in the Tipitaka: 1) internal fire is the fire element that is an elemental state present in the human body and animal making it possible to survive with the body warmth, making the body declined, making the body nervous, and making food digestible because the fire element is hot and cold. In addition, fire is used to mean burning the mind. It is called fire; greed, hatred, delusion. 2) External fire is the lights that give light, heat, warmth, and burn, named following the material that makes the fire. The results of the study of the teachings on fire in the Tipitaka found that there are many teachings about fire, including the teachings of fire, comparable with evil that must be ignored and destroyed, including; greed, hatred, delusion. The teachings of fire that should be maintained are parents, brahmins, children, wives, slaves, and servants. The teachings of fire that should be precautious, such as; the fire being lit for cooking and for other purposes. The teaching of fire is used as a means of teaching, including; raising the illustration about fire to accompany teaching together with the concealment of the meaning of fire in the teachings. The teaching of fire in the figurative way is to raise fire to compare the text to make it easier to understand.

Keywords: Teaching, Fire, Tipitaka

บทนำ

ไฟเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมวลมนุษย แม้กระทั่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในด้านความเชื่อ กล่าวคือ ในสมัยโบราณมีลัทธิที่นิยมบูชาไฟ เพื่อบูชาเทพเจ้าตามความเชื่อของตนเอง และไฟยังมีบทบาทสำคัญในการให้พลังงาน เพื่อพัฒนาอารยธรรมในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านอุตสาหกรรม ด้านการงานประดิษฐ์กรรมต่าง ๆ ตลอดจนการประกอบอาชีพ เพื่อดำรงอยู่ของชีวิตมวลมนุษย และงานการขนส่งทุกชนิด

ไฟกับมนุษย์มีส่วนสัมพันธ์กันตั้งแต่เมื่อใด ไม่มีใครรู้ แต่ก็มีทฤษฎีและเรื่องราวเกี่ยวกับไฟไว้ในที่หลายแห่ง ดังที่ปรากฏในชาดกขุททกนิกาย ได้กล่าวถึงจุดกำเนิดไฟที่เกิดจากไม้ว่า ในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นนก มองเห็นกิ่งไม้เสียดสีกันเกิดไฟป่า จึงกล่าวแก่นกยูงว่า “นกทั้งหลายอาศัยต้นไม้ใด ต้นไม้นั้นปล่อยไฟออกมา นกทั้งหลาย พวกเธอจงหนีไปยังทิศทั้งหลายเถิด ภัยได้เกิดมีแต่ต้นไม้อันเป็นที่พึ่ง

ของพวกเขา” (ขุ.ชา. (ไทย), 27/36/15) และสมัยที่พระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติเป็นนกคุ่ม เมื่อเห็นไฟฟ้าได้ระลึกถึงคุณ พระพุทธเจ้าในอดีต ปราบภัสจะที่มีอยู่ในตน เมื่อทำสักการีญา จึงกล่าว “ปีกของเรามีอยู่ แต่ยังไม่บินไปไม่ได้ เท้าทั้งสองของเรามีอยู่ ก็ยังไม่เดินไปไม่ได้ และมารดาของเราออกไปแล้ว นี่ไฟฟ้าเจ้าจงถอยออกไปเถิด” (ขุ.ชา. (ไทย), 27/35/15)

จากข้อความที่ยกมากล่าวไว้นั้น แสดงให้เห็นว่า ต้นกำเนิดของไฟนั้น มาจากกิ่งไม้สีกัน จนเกิดไฟและเผาป่าให้เป็นจุลวิจุลไป ทำให้สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในป่านั้น ถูกไฟคลอกตายไปด้วย มนุษย์ไปพบแล้วก็ลองกินซากสัตว์ ที่ถูกไฟเผา จึงได้รู้ว่าการนำอาหารมาย่างไฟ ทำให้รสชาติของอาหารได้ร่อยขึ้นหรือพบว่า เมื่อฟ้าผ่าต้นไม้ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้น ทำให้ความมืดในยามค่ำคืนหายไป มนุษย์จึงได้นำไฟมาใช้ในการทำความสว่างต่อมา

ไฟหรือ อัคนิ ถือว่าเป็นสิ่งที่มีบทบาทสำคัญในการทำของพิธีทั้งปวง ในพิธีกรรมต่าง ๆ เมื่อถึงตอนที่สำคัญ จะต้องมีการถวายเครื่องสังเวย หรือสวดอ้อนวอนแก่อัคนิเทพ (เทพแห่งไฟ) เพราะถือว่าอัคนิ เป็นทูตแห่งเทพทั้งหลาย หรือเป็นสื่อกลางนำบรรดาเครื่องเซ่นสรวงสังเวยขึ้นไปถึงเทพทั้งหลาย เมื่อใส่เครื่องสังเวยเข้าไปในไฟนั้น ถือว่า ได้ใส่ลงไปให้อัคนิเทพ เมื่อเปลวและควันไฟพุ่งขึ้นก็หมายความว่า องค์อัคนิเทพนำเอาเครื่องเซ่นสรวงสังเวยขึ้นไปยังสรวงสวรรค์ ที่ตามมนุษย์มองไม่เห็นเมื่อขึ้นไปถึงสวรรค์แล้ว องค์อัคนิเทพก็ป้อนเครื่องเซ่นสรวงสังเวยนั้นแก่ทวยเทพผู้เป็นภราดรทั้งหลายด้วยโอษฐ์ของพระองค์ ดุจดั่งแม่นกป้อนเหยื่อแก่ลูกของมัน

ไฟมีบทบาทสำคัญอย่างนี้ จึงมีคำสรรเสริญไว้ในคัมภีร์พราหมณ์ว่า “อัคนิโหตร (การบูชาไฟ) เป็นประมุขแห่งยัญทั้งหลาย” และว่า “การเซ่นสรวง (แต่อัคนิ) เป็นกรรมประเสริฐสุดในบรรดาญัญทั้งหลาย” ผู้บูชาไฟย่อมได้ผลานิสงส์เป็นอันมาก เช่น จะสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ผูกปศุสัตว์และเพียบพร้อมด้วยบุตรหลาน เผ่าพันธุ์ จนถึงอย่างคัมภีร์พราหมณ์ว่า “ผู้ใดบูชาอัคนิโหตร ด้วยความเข้าใจความหมาย โดยถ่องแท้ บาปทั้งหลายของผู้นั้นย่อมถูกเผาผลาญหมดไป” (พระเทเวที (ประยูรย์ปยุตโต), 2532)

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเรื่องไฟ และกระบวนการเกิดของไฟที่เกิดขึ้นในตัวมนุษย์ โดยเฉพาะไฟที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ กล่าวคือ พระพุทธเจ้าได้ทรงเปรียบเทียบกิเลสต่าง ๆ ว่าเป็นของร้อน พระองค์ทรงตรัสไว้ในอัคคิขันธोปมสูตรว่า ในสมัยหนึ่ง พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นกองไฟใหญ่ ที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง จึงเสด็จแวะข้างทาง ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นกองไฟนั้นอย่างไร ระหว่างการเข้าไปนั่งทอดจิตากษัตริย์ ลูกสาวพราหมณ์ หรือลูกสาวคฤหบดี ที่มีมือและเท้าอ่อนนุ่ม อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน ภิกษุทั้งหลาย เราเตือนเธอทั้งหลาย การที่บุคคลผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติน่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิบัติญานว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิบัติญานว่าเป็นพรหมจารี เน่าใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นเหมือนหยากเยื่อ เข้าไปนั่งทอดหรือนอนทอดจิตากษัตริย์ ลูกสาวพราหมณ์ หรือลูกสาวคฤหบดี จะประเสริฐอะไร การเข้าไปนั่งทอดหรือนอนทอดกองไฟใหญ่โน้น ที่กำลังลุกโชนโชติช่วงนี้ประเสริฐกว่า ช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาจะพึงเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย อันมี

การเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดกองไฟใหญ่นั้นเป็นเหตุ แต่เขาหลังจากตายแล้วก็จะไปเกิดในอบาย วินิบต นรก (อง.สตตก. (ไทย), 23/72/158)

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการศึกษาธรรมชาติของชีวิต มนุษย์มีส่วนสัมพันธ์กับไฟ โดยได้มีการกล่าวถึงธรรมชาติที่เกิดจากชั้น 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือเรียกอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ รูปกับนาม รูปแห่งกายนี้เกิดจากองค์ประกอบสำคัญ 4 ชนิด มารวมกันปรากฏเป็นรูปกายขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญทั้ง 4 ชนิดนี้ ได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกว่า ธาตุ 4 ธาตุทั้ง 4 นั้น จะสัมพันธ์กันและกัน (ฐิติ วสุพรจุ, 2548) หากว่าธาตุไฟแปรปรวนสูงเกินไปหรือต่ำเกินไป ร่างกายก็จะเกิดอาการไปต่าง ๆ ธาตุไฟจึงมีความจำเป็นและสำคัญเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้เปรียบเทียบไฟกับการอยู่ครองเรือน คือ ไฟภายในของครอบครัว ไม่พื้งนำออกไปภายนอก ไฟภายนอกไม่พื้งนำเข้าไปภายในครอบครัว หมายถึง สิ่งที่ไม่ดีไม่งามที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นของสามี พ่อของสามี แม่สามีก็ตาม ผู้ที่เป็นสะใภ้ไม่ควรนำความไม่ดี ไม่งามที่เกิดขึ้นเหล่านั้นออกไปบอกต่อ หรือนินทาภายนอกบ้าน และเมื่อได้ยินเพื่อนบ้านหรือบ้านใกล้เคียงกัน นินทาสามี พ่อสามี หรือแม่สามี ไม่ควรนำคำที่ได้ยินเหล่านั้นมาเล่าให้ท่านฟัง เพราะจะทำให้ครอบครัวไม่เป็นสุข เพราะไฟอื่นยิ่งกว่าไฟนี้ไม่มี (พระพุทธโฆสะ, 2540) ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ การศึกษาในเรื่องไฟที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงไฟไว้อย่างไร และควรปฏิบัติต่อไฟอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับไฟในพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อวิเคราะห์คำสอนเรื่อง “ไฟ” ในพระไตรปิฎก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีวิธีการดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยค้นคว้าเรื่องไฟจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเอกสารหลัก อรรถกถา ฎีกา เป็นเอกสารรอง และตำราวิชาการที่แต่งโดยผู้ทรงคุณวุฒิเป็นเอกสารประกอบการวิจัย
2. รวบรวมข้อมูลให้เป็นระบบ พร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์ ตีความ และสรุปข้อมูลที่ได้ทั้งหมดจากการค้นคว้า
3. เรียบเรียงข้อมูล เสนอผลงานวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าของผู้ที่สนใจทั่วไป โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

การศึกษาคำสอนเรื่องไฟในพระไตรปิฎก เป็นการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาเพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องไฟในพระไตรปิฎก และศึกษาคำสอนเรื่องไฟในพระไตรปิฎก ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับไฟในพุทธศาสนาเถรวาท

1.1 ความหมายของไฟ

ไฟ หมายถึง ชื่อวัตถุอย่างหนึ่งในธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ผลปฏิกิริยาเคมีซึ่งก่อให้เกิดความร้อน แสงสว่าง และเปลว คือ กลุ่มก๊าซที่กำลังลุกไหม้ ทำให้ไหม้สิ่งต่าง ๆ ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

คำว่า ไฟในทางพระพุทธศาสนามีหลายประเภท เช่น ไฟกัลป์ คือ ไฟล้างโลกเมื่อสิ้นกับ ไฟกิเลส คือ กิเลสที่เปรียบเสมือนไฟ เพราะทำให้จิตใจเร่าร้อน ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ ไฟธาตุ ไฟที่อยู่ในร่างกายมนุษย์และสัตว์ สำหรับให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย และย่อยอาหาร

2.2 ประเภทของไฟ

คำว่า ไฟ ในภาษาบาลีมีใช้หลายคำ แต่ที่พบบ่อยและใช้มากที่สุดมี 2 คำ คือคำว่า เตโช และคำว่า อคคิ ทั้งสองคำนี้ แปลว่า ไฟ เหมือนกัน แต่การใช้แตกต่างกัน ดังนี้

2.2.1 ไฟในความหมายของคำว่า เตโช

1) เตโชธาตุ

คัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ได้วิเคราะห์เตโชธาตุหรือธาตุไฟไว้ว่า “เตเชติ ปริพาเจติ นิเสติ วา ติกฺขภาเวน เสสฺสุตฺตตยํ อุสฺมาเปตฺติ เตโชฯ” ชื่อว่าเตโช ด้วยอรรถว่าให้ร้อน คือ ให้อบอุ่นหรือให้เข้มแข็ง คือ ให้ภูตรูปทั้ง 3 ที่เหลืออุ่นอยู่ โดยภาวะเป็นสภาพแรงกล้า (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539)

เมื่อว่าโดยนัยแห่งการขยายความแล้ว เตโชธาตุหรือธาตุไฟมีหน้าที่ 4 อย่าง ได้แก่

- 1) เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้ร่างกายอบอุ่น
- 2) เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้ร่างกายทรุดโทรม
- 3) เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้ร่างกายกระวนกระวาย
- 4) เตโชธาตุที่เป็นเหตุเผาอาหารให้ย่อย (อภิ.วิ. (ไทย) , 35/175/136)

เตโชธาตุ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

- 1) ปริมัตตเตโช หรือ ลักษณะเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่พิสูจน์ได้จากการสัมผัสว่าร้อนหรือเย็น
- 2) สัมผัสเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่มีอยู่ในร่างกายของสรรพสัตว์

(1) อัชฌัตติกเตโช ได้แก่ ธาตุไฟในร่างกายของสัตว์ กล่าวคือ

- อุสฺมาเตโช ไอร้อน ธาตุไฟประจำกาย
- ปาจกเตโช ธาตุไฟย่อยอาหาร
- ชีรณเตโช ธาตุไฟที่ทำให้ร่างกายขรมหองอก

(2) พาหิรเตโช ได้แก่ ไฟที่มีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ เช่น ไฟฟืน ไฟหญ้า ไฟกลบ เป็นต้น

3) กลืนเตโช ได้แก่ ไฟที่ใช้เป็นนิมิตทำกสิณของพระโยคาวจร (บำเพ็ญตบะ)

4) สมมติเตโช ได้แก่ ไฟธรรมดาที่เป็นสมมติโวหารของชาวโลก เช่น ไฟถ่าน ไฟไหม้ ไฟฟ้า เป็นต้น

จากข้อความดังกล่าว สรุปได้ว่า “ไฟ” (เตโชธาตุ) หมายถึง สภาวะที่มีลักษณะร้อน อันได้แก่ ไฟที่ทำให้ร่างกายให้อบอุ่น ไฟที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม ไฟที่ทำให้ร่างกายกระวนกระวาย และไฟที่เผาอาหารให้ย่อย (ม.ม. (ไทย), 12/304/334) สภาวะของไฟมีทั้งลักษณะร้อนและเย็น มีอยู่ในร่างกายของสรรพสัตว์ อยู่ในสิ่งต่าง ๆ และเป็นสมมติโวหารของชาวโลก เช่น ไฟถ่าน ไฟไหม้ ไฟฟ้า เป็นต้น

2) เตโชกสิณ

ความหมายของไฟในเตโชกสิณ คือการเพ่งไฟเป็นนิมิต เตโชกสิณ เป็น 1 ในกสิณ 10 อันเป็นวิธีหนึ่งในการปฏิบัติสมถกรรมฐานในพระพุทธศาสนา

คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายวิธีทำและวิธีเพ่งเตโชกสิณ ไว้ดังนี้ ให้เอาไม้แก่นชนิดที่มียางมาผ่าตากแดดให้แห้ง แล้วตัดทอนเป็นท่อน ๆ แล้วเอาไปที่โคนไม้หรือที่ปะรำอันเหมาะสม ทำไม้นั้นให้เป็นกองโดยอาการเหมือนจะระบมบาตร ติดไฟไฟลุก แล้วพึงเจาะช่องกลม ๆ ที่เสื่อลำแพนหรือผืนหนัง หรือที่ผืนผ้าขนาดโต 1 คืบ 4 นิ้ว แล้วยกไปตั้งข้างหน้ากองไฟ (พระพุทธโฆสะ, 2554) ในขณะที่เพ่งอยู่นั้นอย่าพิจารณาสีของไฟ ท่อนฟืน ถ่านไฟ และความร้อนของไฟแต่อย่างใด ๆ แต่ต้องเพ่งดูเปลวไฟธรรมดา พร้อมกับปริกรรมว่า เตโช ๆ หรือ ไฟ ๆ จนกว่าจะได้อุคคหนิมิต เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้วก็เพ่งอุคคหนิมิตนั้นต่อไป จนกว่าจะได้ปฏิภาคนิมิตและรูปมาน (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2550)

3) เตโชสังวัฏฏกัป

ไฟในความหมายของเตโชสังวัฏฏกัป คือ กัปที่พินาศเพราะไฟ นับแต่ชั้นอาภัสสรพรหมลงมา เตโชสังวัฏฏกัป เป็นยุคของโลกพินาศด้วยไฟ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ในพระสูตรที่ชื่อว่า สัตตสุริยสูตร มีใจความโดยย่อว่า ในยุคนี้จะมีเหตุการณ์ที่ร้ายแรงปรากฏ กล่าวคือ ระยะเวลาเริ่มแรกจะเกิดภาวะฝนแล้งก่อนหลายร้อยปี ต้นไม้และหญ้าทั้งหลายเหี่ยวแห้งตายไปหมด ต่อมาบนท้องฟ้าเกิดปรากฏการณ์มีพระอาทิตย์ส่องแสงเพิ่มขึ้นทีละดวง ๆ ห้วย หนอง คลองบึง แม่น้ำลำธาร ตลอดจนมหาสมุทรแห้งเหือดไป แผ่นดินร้อนระอุ จนกระทั่งพระอาทิตย์ปรากฏถึง 7 ดวง ความร้อนจากพระอาทิตย์แต่ละดวง ได้เผาผลาญโลกให้เป็นจุณหมดไปในที่สุด (อง.สตุตท. (ไทย), 23/66/132-134)

2.2.2 ไฟในความหมายของคำว่า อคฺคิ

คำว่า อคฺคิ หมายถึงไฟที่เผาไหม้หรือเผาผลาญทั่วไป โดยความหมายทั่วไปมักใช้เป็นไฟภายนอก โดยมีชื่อเรียกต่าง ๆ ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ได้กล่าวถึงชื่อของไฟไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไฟติดขึ้นเพราะอาศัยเชื้อเพลิงใด ๆ ก็นับว่า “ไฟ” ตามเช่นนั้น ๆ ไฟที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยไม้ ก็นับว่า “ไฟไม้” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยป่า ก็นับว่า “ไฟป่า” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหญ้า ก็นับว่า “ไฟหญ้า” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยมูลโค ก็นับว่า “ไฟมูลโค” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยแกลบ ก็นับว่า “ไฟแกลบ” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหยากเยื่อ ก็นับว่า “ไฟหยากเยื่อ” (ม.ม. (ไทย), 12/400/431)

คัมภีร์อรรถกถาสัมโมหวิโนทนี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) อธิบายที่มาของชื่อไฟประเภทต่าง ๆ ตามที่เกิดของไฟว่า ไฟมีไม้เป็นเชื้อลุกลิงเพราะอาศัยไม้ ชื่อว่า กัญฐคฺคิ (ไฟฟืน)

สงฺการคฺคิ (ไฟหยากเยื่อ) ได้แก่ ไฟที่บุคคลลากเอาหยากเยื่อมาทำให้เพลิงขึ้น ชื่อว่า ไฟหยากเยื่อ อินทคฺคิ ได้แก่ ไฟอสณิबाट (ฟ้าผ่า)

อคฺคิสนตฺตาโป (ความร้อนแห่งไฟ) ได้แก่ ความร้อนของเปลวไฟ หรือของถ่านไฟที่ปราศจากเปลว สุริยสนตฺตาโป (ความร้อนแห่งดวงอาทิตย์ ได้แก่ แดด)

กฏฺฐสนฺนิจยสนตฺตาโป (ความร้อนแห่งกองฟืน) ได้แก่ ความร้อนในกองฟืน

ยํ วา ปน (หรือว่าไฟธาตุใด) ได้แก่ ไฟไหม้เปรต ไฟที่ยังกับให้พินาศ และไฟในรก เป็นต้น

นอกจากนี้ คำว่า อคฺคิ ยังใช้ในความหมายของไฟกิเลส ซึ่งเป็นไฟที่มีความร้ายแรงและมีโทษมหันต์ อันได้แก่ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ และไฟคือโมหะ ที่ถือว่าเป็นไฟที่ฝังอยู่ในจิตใจของมนุษย์ และเป็นไฟที่จะต้องขจัดให้หมดสิ้น จึงจะประสบกับความสุข

สรุปได้ว่า พระไตรปิฎกจัดไฟออกเป็น 2 ประเภทคือ

1) ไฟภายใน คือ เตโชธาตุหรือธาตุไฟ มีลักษณะ 5 ประการ คือ ความอบอุ่น ความเผวสลาญ ความเร่าร้อน ทำให้ร่างกายทรุดโทรม และทำหน้าที่ในการย่อยอาหาร (ม.ม. (ไทย), 13/116//127) และไฟคือกิเลสที่อยู่ภายในจิตใจมนุษย์ คือ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ

2) ไฟภายนอก ได้แก่ ไฟที่เกิดจากวัตถุต่าง ๆ เช่น ไฟฟืน ไฟสะเก็ดไม้ ไฟหญ้า ไฟมูลโค ไฟกลบ ไฟหยากเยื่อ ไฟอสณิबाट ความร้อนแห่งไฟ ความร้อนแห่งดวงอาทิตย์ ความร้อนแห่งกองฟืน ความร้อนแห่งกองหญ้า ความร้อนแห่งกองข้าวเปลือก ความร้อนแห่งกองขี้เถ้า หรือความร้อนธรรมชาติที่ร้อน ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น นี้เรียกว่า เตโชธาตุที่เป็นภายนอก (อภิ.วิ. (ไทย), 35/175/136) รวมถึงไฟที่ใช้ในการบริการที่เรียกว่า เตโชกสิณ ไฟที่ยังกับให้พินาศ และไฟนรก

2. วิเคราะห์คำสอนเรื่อง “ไฟ” ในพระไตรปิฎก

2.1 ไฟเปรียบกับความชั่วที่ต้องละเว้นและทำลายให้หมดสิ้น

ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงเปรียบอภิสมลฺล คือรากเง้าของความชั่วว่า เป็นไฟที่เผาไหม้สรรพสัตว์ตลอดเวลา คือ 1) ราคะคฺคิ ไฟคือราคะ 2) โทสะคฺคิ ไฟคือโทสะ 3) โมหคฺคิ ไฟคือโมหะ (อง.สตุตฺก. (ไทย), 23/47/72)

เมื่อกิเลสทั้ง 3 กองนี้ กองใดกองหนึ่งเกิดขึ้นภายในใจของบุคคลแล้ว จะแผดเผาก่อให้เกิดความเร่าร้อนขึ้นภายในจิตใจ ถ้าหากว่าความรู้สึกที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ รุนแรง ก็แสดงออกมาในรูปของการล้างผลาญทำลาย ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง เป็นพฤติกรรมที่เรียกว่า ทุกจริตทั้งหลายในโลกนี้

ในอาทิตตปริยายสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงยกไฟขึ้นมาแสดงแก่หมู่ชน 3 พี่น้อง มีอุรุเวลกัสสปะ นทิกัสสปะ และคยาภิณกัสสปะ ซึ่งมีความเชื่อในการบูชาไฟ ด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงล้วนเป็นไฟ” จากนั้นทรงขยายความว่า อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นของร้อน อายตนะ

ภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นของร้อน วิญญาณ 6 คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ เป็นต้น เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ ร้อนเพราะเพลิงทุกข์ คือ ขาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส (วิ.มหา. (ไทย), 4/54/63-64) พระองค์ได้ชี้แนวให้แกชฎิล 3 พี่น้อง เพื่อให้คลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ได้กระทำมา โดยให้เห็นความเปื้อนหนายในอายตนะภายในและภายนอก ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งราคะ โทสะ และโมหะ มีความเกิด ความแก่ ความตาย ความคร่ำครวญ เพราะทุกข์และโทมนัส ความคับแค้นใจ เพื่อให้เปื้อนหนาย เมื่อเปื้อนหนาย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้น จิตของชฎิล 1,000 นั้น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่นในราคะ โทสะ และโมหะ ดังนั้น ไฟทั้ง 3 กองนี้จึงเป็นสิ่งที่ควรละเว้นและทำลายให้หมดสิ้น

2.2 ไฟที่ควรบำรุง

ผลการศึกษาพบว่า ไฟที่ควรบำรุงไฟ 3 กอง ที่มวลมนุษย์พึงทำการบูชา พึงปรนนิบัติให้ดีตามสมควรแก่ฐานะความเป็นอยู่ ได้แก่

ไฟประเภทที่ 1 อาหุเนยยัคคิ คือ มารดาบิดาที่ควรเคารพบูชา ผู้ที่บุตรธิดาพึงทำการบูชาปฏิบัติ ต่อท่านทั้งสองให้อยู่ดีกินดี มีความยำเกรง เชื่อฟังคำสอนของท่าน ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้น ชื่อว่ามีพรหม มารดาและบิดาเป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่าไม่มีพรพจารย มารดาและบิดาเป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่าไม่มีพรพเทพ มารดาและบิดาเป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่าไม่มีอาหุเนยยบุคคล ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหมพรพจารย พรพเทพ อาหุเนยยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประมงเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดงโลกนี้ แก่บุตร (อง.จตุกก. (ไทย), 21/63/69)

ไฟประเภทที่ 2 ทักขิณียัคคิ ได้แก่ สมณพราหมณ์ที่ควรแก่ทักษิณา โดยการให้ความเคารพบูชาและให้ความอุปถัมภ์ ดังพุทธพจน์ว่า

ทักษิณียัคคิ เป็นอย่างไร คือ สมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ผีกตนได้เป็นหนึ่ง ทำตนให้สงบได้เป็นหนึ่ง ทำตนให้ดับเย็นได้เป็นหนึ่ง นี้เรียกว่า ทักขิณียัคคิ ฉะนั้น ทักขิณียัคคินี้ จึงเป็นผู้ที่ควรสักการะ เคารพนับถือ บูชาแล้ว บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (อง.สตตก. (ไทย), 23/47/74)

ไฟประเภทที่ 3 คหปิตตคคิ ได้แก่ บุคคลผู้เกี่ยวข้องในบ้าน คือ บุตร ภริยา ทาส และคนรับใช้ เป็นไฟที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และปฏิบัติต่อในทางที่ให้มีความสุขโดยชอบ ดังข้อความว่า

ก็เจ้าบ้านท่านเรียกว่า คหบดี จริงอยู่ คหบดีนั้น มีอุปการะมากแก่มาตุคาม ด้วยการมอบให้ ที่นอน เสื้อผ้า และเครื่องประดับ เป็นต้น มาตุคามผู้นอกใจสามีนั้น ย่อมบังเกิดในอบายมีนรก

เป็นต้น เพราะเหตุนั้น สามิแม่ นั้น ท่านก็เรียกว่า คหปตคิ เพราะอรรถว่าตามเผาผลาญ โดยนัยก่อนนั้นแล (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

มีข้อพึงสังเกตว่า คำว่า บุษะ ลักการะ เคารพ ในที่นี้เป็นคำที่ใช้เพื่อเลียนแบบการบูชาไฟของพราหมณ์เท่านั้น เมื่อกล่าวถึงบุตร ภริยา ทาส คนรับใช้ ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อเขาเหล่านั้นด้วยดี ก็ไม่ใช่หมายความว่า ให้กราบหรือแสดงความเคารพแต่อย่างใด หากให้ปฏิบัติตามความเหมาะสม ให้เขามีความสุขเท่านั้น

2.3 ไฟที่ควรจุดควรดับ ควรระวังตามสมควร

ผลการศึกษาพบว่า ไฟภายนอกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่เรียกว่า กัญธัคคิ คือไฟที่เกิดแต่ไม้ หรือไฟที่ก่อขึ้นจากเชื้อสำหรับใช้หุงต้ม ไฟประเภทนี้ควรใช้อย่างระมัดระวัง เมื่อก่อขึ้นแล้ว ควรเอาใจใส่ระมัดระวัง เมื่อใช้สอยเสร็จแล้วควรดับ

ในพระวินัยปิฎก ได้กล่าวถึงไฟภายนอกที่ควรระมัดระวัง เพราะถ้าหากประมาทก็อาจก่อความเสียหายให้กับทรัพย์สินได้ จึงมีบทบัญญัติเกี่ยวกับไฟไว้หลายสิกขาบท เช่น

ในสุรพาณวรรค กล่าวว่า ครั้งนั้นในฤดูหนาว พวกภิกษุก่อไฟที่ขอนไม้ใหญ่ขอนหนึ่ง ซึ่งมีโพรงแล้วฝัง งูเห่าในโพรงไม้นั้น พอถูกไฟร้อน ได้เลื้อยออกมาไล่พวกภิกษุ ภิกษุทั้งหลายวิ่งหนีไปในที่นั้น ๆ พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรงดำหนิและบัญญัติสิกขาบทว่า “ก็ ภิกษุใดต้องการฝังไฟ ก่อหรือใช้ให้ก่อไฟ ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.ม. (ไทย), 2/350/479)

ในภสัชชขันธกะ ทรงห้ามภิกษุก่อไฟหุงต้ม หรืออุ่นอาหาร ยกเว้นแต่ในคราวจำเป็น “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันอาหารที่เก็บไว้ภายใน ที่หุงต้มภายใน ที่หุงต้มเอง รูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.ม. (ไทย), 5/274/71)

ในขุททกวรรค กล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงจุดไฟเผากองหญ้า รูปใดจุดเผา ต้องอาบัติทุกกฏ” แต่ทรงอนุญาตให้จุดไฟเพื่อป้องกันไฟป่าได้ (วิ.จ. (ไทย), 7/283/70)

ในชั้นตาสวรรตถกถา ได้กล่าวถึงการดูแลรักษาเรือนไฟ เมื่อออกจากเรือนไฟ ควรดับไฟให้หมดสนิท เพื่อป้องกันอัคคีภัยที่อาจเกิดขึ้นได้ “ภิกษุผู้ออกจากเรือนไฟภายหลัง ถ้าเรือนไฟเปราะเปื้อนพึงล้างให้สะอาด ล้างรางแช่ดิน เก็บตั้งในเรือนไฟ ดับไฟ ปิดประตูแล้วจึงพากันจากไป” (วิ.จ. (ไทย), 7/372/241)

2.4 ไฟใช้เป็นสื่อในการสอนธรรม

จากการศึกษาพบว่า คำสอนเรื่องไฟใช้เป็นสื่อในการสอนธรรมได้ในหลาย ๆ กรณี เช่น ทรงสอนภิกษุทั้งหลายว่า

- การเข้าปิ้งกอดนอนกอดกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชติช่วงอยู่ ยังดีกว่าการปิ้งหรือนอนกอดสตรีผู้มีฝ่ามือฝ่าเท้าอ่อนนุ่ม
- การที่ถูกแผ่นเหล็กแดงนาคายตัว ยังดีกว่าการบริโภคจีวรที่เขาถวายด้วยศรัทธา
- การถูกรอกก่อนเหล็กแดงเข้าในปาก จนไหม้ริมฝีปาก ปาก ลิ้น คอ ออก ไหม้เรื่อยไปถึงไส้ใหญ่ ไส้น้อย แล้วออกทางทวารเบื้องต่ำ ยังดีกว่าการบริโภคบิณฑบาตที่เขาถวายด้วยศรัทธา

- การนั่งทับนอนทับบนเตียงเหล็กหรือตั้งเหล็กแดงไฟกำลังลุกโชติช่วง ยังดีกว่าการบริโภคนกเตี๋ย
ตั้งที่เขาถวายด้วยศรัทธา

- การถูกจับโยนลงในหม้อเหล็กแดงไฟกำลังลุก ถูกไฟเผาเดือดในหม้อเหล็ก ยังดีกว่าการบริโภคนก
วิหารที่เขาถวายด้วยศรัทธา

เพราะผู้ขึ้น ฟังตายหรือถึงทุกข์ปางตายโดยการทรมานเป็นเหตุ แต่ผู้ขึ้นเมื่อตายไป จะไม่เข้าถึง
อบาย ทุกติ วินิบาต นรก (อง.สตตก. (ไทย), 23/72/159-165)

ในปฐมปาราชิก สิกขาบทที่ 1 พุทธเจ้าทรงดำหนิภิกษุที่เสพเมถุนกับนางถึง ได้นำไฟมาเป็นสื่อ
การสอน โดยกล่าวถึงผลของการประพฤติดิพพรหมจรรย์ว่า โมฆบุรุษ เธอสดองคชาตเข้าปากอสรพิษ
ร้ายเสียยิ่งกว่าสดองคชาตเข้าองค์กำเนิดนางลิง สดองคชาตเข้าปากงูเห่าเสียยิ่งกว่าสดองคชาตเข้า
องค์กำเนิดนางลิง สดองคชาตเข้าหลุมถ่านไฟเสียยิ่งกว่าสดองคชาตเข้าองค์กำเนิดนางลิง เพราะอะไร
เล่า เพราะผู้สดองคชาตเข้าปากอสรพิษร้ายเป็นต้น ฟังถึงความตายหรือทุกข์ปางตายเพราะการกระทำ
นั้นเป็นเหตุ หลังจากตายแล้ว ก็ไม่ต้องไปบังเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ส่วนผู้สดองคชาตเข้าองค์
กำเนิดนางลิง หลังจากตายแล้วต้องไปบังเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก (วิ.มหา. (ไทย), 1/43/31)

ในพระสูตรตันตปิฎก ได้กล่าวถึงความร้อนของไฟนรก เพื่อสอนให้เห็นผลของกรรมชั่วทั้งหลาย
เช่น

สอนเรื่องผลของการประพฤติดิพพรหมจรรย์ว่า “สัตว์นรกเหล่านั้นมีเปลวเพลิงลุกโชนขึ้นไปเบื้องบน
หนึ่งโยชน์ มีกายเร่าร้อนด้วยไฟที่เกิดเอง ยืนอยู่เหมือนกองไฟที่ตั้งอยู่ในที่ไกล หญิงผู้ประพฤตินอกใจสามี
ก็ดี ชายผู้คบชู้กับภรรยาคนอื่นก็ดี พวกเขาเหล่านั้นต้องตกอยู่ในนรกอันเร่าร้อนมีหนามแหลมคม...”
(ขุ.ชา. (ไทย), 28/121-122/52)

สอนเรื่องการเสวยผลกรรมของสัตว์นรกว่า “ต่อจากนั้น สัตว์นรกเหล่านั้น ก็เข้าไปสู่โลหกุมภินรก
ที่มีเปลวไฟลุกโพล่ง ลอยวนขึ้นลงพร้อมกับถูกไฟไหม้อยู่ในหม้อเหล็กที่ติดไฟลุกนั้น เป็นเวลานานแสน
นาน สัตว์นรกผู้ทำกรรมชั่วหยาบไว้วางใจ จะพลิกหนีไปทางทิศใด ๆ ก็ถูกไฟตามเผาไหม้อยู่ในหม้อเหล็ก
ร้อนแดง ที่ปนด้วยหนองและเลือด ได้รับทุกข์ระทมกำเริบ (ขุ.สุ. (ไทย), 25/676-677/661)

ในอรรถกถาธรรมบท เรื่องนางวิสาขา ธนัญชัยเศรษฐีบิดาของนางวิสาขา ได้ให้อโวกา 10 ข้อ
แก่นางวิสาขาก่อนที่จะไปอยู่บ้านพ่อผัวแม่ผัว ใน 10 ข้อนั้นมีอโวกา 3 ข้อ ที่มีความเกี่ยวข้องกับไฟ ซึ่งม
ีความหมายในเชิงจริยธรรมการครองเรือน ได้แก่ คำว่า “ไฟในอย่านำออก” หมายถึง เมื่อเห็นโทษของแม่
ผัวพ่อผัวและสามีแล้วอย่านำไปกล่าวไปบอกแก่บุคคลภายนอก เพราะว่าขึ้นชื่อว่าไฟเช่นกับไฟชนิดนี้ย่อม
ไม่มี เรื่องที่เกิดขึ้นภายในอย่าได้นำออกไปกล่าวให้คนภายนอกฟัง

คำว่า “ไฟนอกอย่านำเข้า” หมายถึง ถ้าหญิงหรือชายทั้งหลายในบ้านใกล้เรือนเคียง พุดถึงโทษ
ของแม่ผัวพ่อผัวและสามี อย่าได้นำเอาคำที่คนเหล่านั้นพุดแล้ว มาพุดแก่คนภายในเรือนว่า คนโน้นพุด
นินทาอย่างโน้นอย่างนี้ เพราะขึ้นชื่อว่าไฟเช่นกับไฟชนิดนี้ ย่อมไม่มี เรื่องไม่ดีทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายนอก
เรือน ก็อย่าได้นำเข้ามาภายในเรือน

คำว่า “ฟิงบำเรอไฟ” หมายความว่า การเห็นทั้งแม่ผัวพ่อผัวทั้งสาม ให้เป็นเหมือนกองไฟและเหมือนพระยานาค จึงควร กองไฟในเรือนหากดูแลให้ดีก็มีประโยชน์ แต่หากไม่เอาใจใส่ดูแล ไฟชนิดนี้ก็พร้อมที่จะไหม้บ้านได้ (พระพุทธโฆสะ, 2540)

2.5 ไฟในเชิงอุปมาอุปไมย

ผลการศึกษาพบว่า การสอนของพระพุทธเจ้าในเชิงอุปมาอุปไมยนั้น เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุด เพราะช่วยให้ทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556) เช่น

เปรียบเทียบแสงสว่างอาศัยเปลวไฟ เหมือนกับอายุอาศัยไออุ่นจึงมีชีวิตอยู่ได้ว่า “ถ้าเช่นนั้น ผมจักอุปมาให้ท่านฟัง เพราะวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ ย่อมทราบความแห่งภพชาติได้ด้วยอุปมา เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่ แม้ฉันใด อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน” (ม.ม. (ไทย), 12/457/495)

เปรียบเทียบเหมือนไฟคบเพลิงว่า “คบหัตถิ เปรียบเหมือนบุรุษถือคบเพลิงที่ไฟติดลูกโซนเดินทวนลมไป ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ถ้าบุรุษนั้นไม่รับปล่อยคบเพลิง ที่มีไฟติดลูกโซนนั่นเสีย คบเพลิงที่มีไฟติดลูกโซนนั่นก็จะพืงไหม้มือ ไหม้แขน หรืออวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของเขา เขาอาจถึงตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย เพราะคบเพลิงนั้นเป็นเหตุไข้ไหม้” คบหัตถิ อริยสาวกก็อย่างนั้นเหมือนกัน เห็นประจักษ์ชัดดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถามทั้งหลายว่า มีอุปมาด้วยคบเพลิง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่มากยิ่ง” (ม.ม. (ไทย), 13/44/44)

เปรียบเทียบไม้สดแช่น้ำ ไม่สามารถนำมาสีไฟได้ เหมือนสมณพราหมณ์ที่มีใจห่อหุ้มด้วยกิเลส ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยมว่า “เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่แช่อยู่ในน้ำ บุรุษนำไม้นั้นมาทำไม้สีไฟด้วยหวังว่า ‘เรจักก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น’ ราชกุมาร พระองค์เข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นนำไม้สดที่มียางซึ่งแช่อยู่ในน้ำ มาทำไม้สีไฟแล้วสีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม” (ม.ม. (ไทย), 13/330/399)

อภิปรายผล

จากการศึกษาคำสอนเรื่องไฟในพระไตรปิฎก ทำให้ทราบความหมายของไฟ ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน ตามภูมิหลังและระดับสติปัญญาของผู้ฟัง เรื่องราวที่คล้ายกัน แต่แสดงแก่คนที่มีอุปนิสัยต่างกัน นอกจากวิธีสอนแล้ว เนื้อหาสาระก็ต่างกันตามระดับกันด้วย

คำสอนเรื่องไฟที่จำต้องละเว้นและทำลายให้หมดสิ้น ในกรณีของอาทิตตปริยายสูตร ทรงแสดงแก่ขุณทซึ่งเป็นนักบวชที่สละโลกียวิสัยออกมาแล้ว มุ่งหน้าประพฤติปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนาอย่างเดียว และเป็นผู้ได้ศึกษาอบรมทางศาสนาอย่างดี ถือว่าเป็นปัญญาชนระดับสูงสุดในสมัยนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม จึงนำหลักธรรมที่ลึกซึ้ง ต้องพิจารณาด้วยสติปัญญาอันละเอียดอ่อน อาศัยพื้นฐานการศึกษาที่อบรมมาพอสมควร เหมาะสำหรับผู้ดำรงชีวิตเป็นบรรพชิต และให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ถึงขั้นกำจัดกิเลสอาสวะได้ทั้งหมด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556) การที่

พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่องไฟขึ้นมาแสดงแก่เหล่าขุณฺโณ เนื่องจากขุณฺโณทั้งหลายเป็นผู้บูชาไฟ มีชีวิตเกี่ยวข้องกับไฟมาโดยตลอด ประสบการณ์และความคิดคำนึงต่าง ๆ ก็พัวพันอยู่กับไฟบูชาอยู่ แม้เมื่อเลิกบูชาไฟแล้ว เรื่องพิธีกรรม กิจวัตรที่เกี่ยวกับไฟ ก็ยังคงเต็มอยู่ในความทรงจำ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องเกี่ยวกับไฟ เกี่ยวกับการลุกไหม้เผาผลาญ จึงเป็นที่สนใจ และชักจูงใจของขุณฺโณให้เพลิน คิดเห็นไปตามกระแสพระธรรมเทศนาได้ง่าย เรียกว่าทรงสอนตามภูมิหลังและความสนใจของเหล่าขุณฺโณ

พระพุทธเจ้าทรงตรัสพระดำรัสแรกว่า ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างร้อนเป็นไฟ จากนั้น เพื่อสร้างความสนใจ ได้ขยายความต่อไปว่า สิ่งทั้งปวงที่ร้อนเป็นไฟคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ ความรู้สึกเกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ สิ่งทีกล่าวนั้น ร้อนด้วยไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ ร้อนด้วยชาติ ชรา มรณะ ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กายทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ อริยสาวกผู้เห็นเช่นนี้ ย่อมหน่ายคลายกำหนด ไม่ยึดมั่นถือมั่น มีจิตหลุดพ้น และรู้ว่าตนได้สิ้นภพสิ้นชาติ บรรลุเป้าหมายสูงสุดของพรหมจรรย์ ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไปแล้ว (วิ.มหา. (ไทย), 4/54/63)

การสอนเรื่องไฟแก่เหล่าขุณฺโณในอาทิตตปริยายสูตรนี้ มุ่งสอนให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการรับรู้ ความเกี่ยวข้อง และความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดจากอายตนะเหล่านั้น กล่าวคือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ ผัสสะ และเวทนาทั้งหลาย กระบวนการเหล่านี้ ตกอยู่ในภาวะร้อนร้อน ดันรน กระวนกระวาย มิได้ปฏิบัติหน้าที่ไปโดยปกติตามสภาพของมัน เพราะมีไฟราคะ โทสะ โมหะ มาเผาผลาญให้พล่าน ให้กระสับกระส่าย ให้พร่าให้สับสน จนปรากฏอาการออกมาเป็นปัญหาต่าง ๆ ทั้งหยาบทั้งละเอียด ทั้งเบาทั้งรุนแรง ทั้งที่เป็นส่วนตัวและปัญหาร่วมกันของสังคม หากเกิดความรู้ความเข้าใจกระบวนการเหล่านี้อย่างถ่องแท้สมบูรณ์ ทำให้สามารถถอนตัวออกมาตั้งหลักอยู่ได้เป็นอิสระ ไม่ยึดติดหลงผิดว่า กระบวนการที่ถูกเป็นไฟอยู่นั้นเป็นตัวตน ไม่ตกเป็นทาสถูกฉุดลากไปต่าง ๆ แต่กลับเป็นนาย รู้จักที่จะปล่อยให้กระบวนการนั้นปฏิบัติหน้าที่ของมันไปอย่างถูกต้อง ได้รับความรู้ที่ไม่บิดเบือน และสามารถเข้าไปจัดการใช้แต่ในทางที่จะเป็นประโยชน์ การรู้เข้าใจกระบวนการเหล่านี้ถึงขั้นกำจัด กิเลสอาสวะได้ทั้งหมด เรียกตามพุทธดำรัสว่า อยู่จบพรหมจรรย์

คำสอนเรื่องไฟที่ควรบำรุง จะทรงแสดงไฟในอีกความหมายหนึ่ง เช่น ในอัครคิสูตร เป็นเรื่องเกี่ยวกับไฟเหมือนกัน แต่ทรงอธิบายความหมายของไฟที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตการครองเรือน เพราะพราหมณ์ผู้ทูลถามเป็นคฤหัสถ์ครองชีวิตอยู่ในโลกียวิสัย ไฟในอัครคิสูตร แม้จะจัดเป็นไฟที่ควรละ 3 ประการเหมือนกันกับในอาทิตตปริยายสูตร คือไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ แต่ผลที่เกิดจากไฟต่างกัน กล่าวคือ ไฟในอัครคิสูตร เมื่อคนถูกไฟคือราคะ โทสะ โมหะครอบงำย่ำยีจิตใจแล้ว ย่อมประพฤติกุศลทางกาย วาจา และใจได้ เมื่อประพฤติกุศลแล้ว ก็เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์ ไปเกิดในอบาย ทุกคติ แต่การแสดงไฟในอาทิตตปริยายสูตร มุ่งการกำจัดกิเลสอาสวะเป็นหลัก จะเห็นได้ว่า ไฟในอัครคิสูตรทรงแสดงมุ่งเกี่ยวกับความประพฤติกุศลของคนในโลกทั่ว ๆ ไป มิให้ประพฤติกุศลทางกาย วาจา และใจ ส่วนไฟในอาทิตตปริยายสูตร มุ่งแสดงในแง่ที่ต้องพิจารณาลึกซึ้ง ซึ่งเหมาะแก่การศึกษาของนักปราชญ์และนักจิตวิทยา

นอกจากนี้ ในอัครคิสูตรยังได้ทรงนำชื่อไฟที่ใช้บูชาัยญ มาใช้ในความหมายใหม่ โดยปรับชื่อจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี เปรียบเทียบให้เห็น ดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556)

ไฟที่ควรบำรุง 3 ประการ

ที่	ชื่อเดิม ความหมายเดิม ภาษาสันสกฤต	ชื่อใหม่ ความหมายใหม่ ภาษาบาลี
1.	คารหปตยัคนิ (ไฟเจ้าบ้าน) คือไฟที่เจ้าบ้านรับสืบทอดต่อกับบิดาของตน และส่งทอดต่อไปยังบุตรหลาน ไฟนี้ เจ้าบ้านต้องบำรุงไว้ให้ติดไม่ขาดสาย และสังเวยเป็นประจำ เมื่อจะประกอบพิธีบูชาัยญ ก็จุดไฟบูชาัยญไปจากไฟนี้	คหปตคคิ (ไฟเจ้าบ้าน) หมายถึง บุตร ภรรยา คนรับใช้และคนงาน
2.	อาหวนียัคนิ (ไฟอันควรแก่ของเช่นสรวง) คือ ไฟสำหรับรับเครื่องสังเวยในัยญพิธี ซึ่งจุดต่อออกมาจากการหปตยัคนิ เมื่อจะประกอบพิธีบูชาัยญ และตั้งไว้ทางขวาของการหปตยัคนิ	อาหุไนยคคิ (ไฟอันควรแก่ของค่านับ) หมายถึงมารดาบิดา
3.	ทักขินาณคิ (ไฟด้านใต้) คือ ไฟที่จุดต่อจากการหปตยัคนิ และจัดตั้งไว้ทางทิศใต้ของแท่นบูชาัยญ ใช้สำหรับเครื่องสังเวยที่อุทิศให้แก่ผีปิตาและบุรพบิดา	ทักขิณัยคคิ (ไฟที่ควรแก่ทักขินา) หมายถึง สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีประพฤดิชอบ

ไฟ 3 อย่างนี้ ทรงตรัสว่า ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา จัดการบำรุงให้เป็นสุข โดยให้เลิกการเช่นสรวงบูชาัยญ แล้วหันมาเอาใจใส่กับพันธะทางสังคม ให้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลทำนุบำรุงบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนให้ดี เพราะบุคคลเหล่านี้ก็เทียบได้กับไฟ ซึ่งต้องคอยเอาใจใส่เติมเชื้อ บำรุงให้ดี จึงจะเกิดคุณประโยชน์ดังาม แต่หากปฏิบัติไม่ดี เป็นไฟเผาผลาญได้มากเช่นเดียวกัน สำหรับหลักปฏิบัตินั้น พระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ในสังคาลสูตรโดยละเอียด (ที.ปา. (ไทย), 11/266-272/212-216)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องไฟในพระไตรปิฎก ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องไฟและคำสอนเรื่องไฟในพระไตรปิฎก ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า ไฟในพระไตรปิฎกมี 2 ชนิดคือ ไฟภายใน ได้แก่ ธาตุไฟที่อยู่ในร่างกายมนุษย์และสัตว์ ทำให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ เรียกว่าเตโชธาตุ และไฟที่ใช้ในความหมายทำให้จิตใจเราร้อน คือไฟกิเลส ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ ไฟภายนอก ได้แก่ ไฟที่เผาไหม้ทั่วไป คำสอนเรื่องไฟในพระไตรปิฎก ได้แก่ คำสอนเรื่องไฟในฝ่ายไม่ดี ควรละและทำลายให้หมดไป คำสอนเรื่องไฟในฝ่ายดี ได้แก่ ไฟที่ควรบำรุง และควรใช้ไฟอย่างระมัดระวัง นอกจากนี้ ยังมีการนำไฟมาใช้ในการหมายเชิงตีความและการใช้ไฟเป็นสื่อในการสอน

จากการศึกษาเรื่องไฟในพระไตรปิฎก ยังมีประเด็นเกี่ยวกับไฟที่ควรศึกษาต่อไป คือ ควรมีการศึกษาคำอุปมาอุปไมยเกี่ยวกับไฟในพระไตรปิฎก และควรมีการศึกษาเรื่อง ดิน น้ำ ลม ในพระไตรปิฎก เพื่อเป็นองค์ความรู้ในเชิงวิชาการทางพระพุทธศาสนาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ฐิติ วสุพรจุจิ. (2548). ศึกษาวิเคราะห์เรื่องดินที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2532). *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2556). *พุทธวิธีการสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด.
- พระพุทธโฆสะ. (2540). *พระอัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 3*. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพุทธโฆสะ. (2554). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภามหาเถร)*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2550). *ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 9 เล่ม 1*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระไตรปิฎก ฉบับมหามกุฏฯ (ภาษาไทย)*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวินิฎฎิกา ฉบับแปลเป็นภาษาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2540). *พระอัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 3*. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.